

А.Ю.Скрипник *

РОЗВІДУВАЛЬНО-ДИВЕРСІЙНІ ЗАХОДИ НАПОЛЕОНІВСЬКОЇ АГЕНТУРИ В ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1806–1814 рр.)

Розглядається ступінь ефективності розвідувально-диверсійних заходів, проведених під керівництвом французького генерального штабу та спрямованих на підрив боєздатності російських військ шляхом спроб знищення тилової інфраструктури на території Правобережної України впродовж 1806–1814 рр.

Ключові слова: розвідка, диверсії, війська, командування, управління.

Історичне вивчення проблем, пов'язаних із місцем українських земель у планах імператора Наполеона Бонапарта на початку ХІХ ст., не втрачає своєї актуальності й досі. Ґрунтовна підготовка вторгнення в межі Російської імперії не тільки регулярних військ, а й усіх спеціальних силових структур французької держави зумовила багатовекторність наукових досліджень істориків у період з кінця ХІХ до початку ХХІ ст. Одним із таких актуальних напрямів стала проблематика планів Наполеона в контексті підготовки до майбутньої війни, а саме комплексу послідовних диверсійних акцій на території правобережних губерній України, спрямованих на забезпечення сприятливих соціально-економічних умов для широкомасштабної воєнної кампанії.

Усвідомлення значення та ефективне використання Наполеоном військової розвідки як дієвого фактора підготовки до майбутніх баталій давало йому беззаперечну стратегічну перевагу в попередніх війнах і заздалегідь ставило командування європейських армій у програшне становище. Це дає підстави стверджувати про якісно новий рівень тогочасної розвідувальної справи, якій французький імператор та його генеральний штаб надали системного й послідовного характеру, унаслідок чого напередодні війни 1812 р. на території російських західних губерній було створено розгалужену шпигунсько-диверсійну мережу.

Історіографія щодо планів французів надзвичайно велика та водночас доволі суперечлива: праці російських і польських істориків кінця ХІХ – першої половини ХХ ст., література радянського періоду й, звісно, студії українських дослідників. Заслуговує на увагу бачення цієї проблематики та подальших шляхів її розвитку київським істориком О.Захарчуком¹.

Серед завдань нашого дослідження виділяємо, зокрема, такі: по-перше, спираючись на документальні джерела з архівів України й Росії, висвітлити об'єктивну ситуацію стосовно планів і подальших дій французів та їхніх союзників поляків на анексованих Росією територіях; по-друге, довести поетапність і ступінь ефективності виконання запланованих диверсійних акцій і заходів, спрямованих на підрив боєздатності російської армії та дестабілізацію ситуації у краї.

* Скрипник Анатолій Юрійович – кандидат історичних наук, докторант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені І.Огієнка
E-mail: skranat@i.ua

¹ Захарчук О.М. Сучасна українська історіографія про ставлення Наполеона І до південно-західних окраїн Російської імперії // Український історичний журнал. – 2014. – №1. – С.169–187.

Історія цієї великої, вдало задуманої, спланованої кампанії складалася з декількох етапів. Перший, підготовчий, бере свій початок із 1806 р., коли у Правобережну Україну почала проникати велика кількість шпигунів, більшість з яких були колишніми офіцерами військ Речі Посполитої. Користуючись широкою підтримкою місцевого польського дворянства, вони повинні були збирати відомості про дислокацію військ, природні умови, шляхи, вивчати місцевість, стежити за фортецями, складами провіанту, а також сіяти паніку, поширювати панічні чутки. Це неабияк турбувало російське військове командування. М.Кутузов у своєму рапорті Олександрові I від вересня 1806 р. згадував про шпигуна Фальківського, який вів стеження за російськими військами в районі Кам'янця-Подільського й Лемберга (Львова), а потім поїхав до Константинополя таємним емісаром від Бонапарта². Таким чином, за короткий час французи були добре обізнаними з районами дислокації військ, станом баз постачання, що істотно полегшувало військове планування. Уже в листопаді 1806 р. очільник російського МВС граф В.Кочубей інформував київського військового губернатора М.Кутузова: «Уважно спостерігаємо за суспільними настроями у вашій губернії», і просив детальніше повідомити про знайдені антиурядові прокламації, надруковані у Варшаві й підписані відомим польським генералом Я.Домбовським, в яких той підбурював поляків проти російських властей³. Усвідомлюючи, якої шкоди може завдати їхня діяльність у сфері інформованості майбутнього супротивника щодо стану військ, воєначальники намагалися застерігати один одного про таку небезпеку та вживати запобіжних заходів. На контролі київського військового, волинського цивільного губернаторів та губернських правлінь перебувала справа, що розглядалася у Заславському нижньому земському суді, проти мешканця міста Полонного відставного підпоручика Сейнера, звинуваченого в поширенні чуток про «створення таємного товариства, зміну влади на Волині й Поділлі та допомогу могутнього західного друга». На допитах він зізнався, що подібні настрої панують серед більшості місцевих дворян. Упійманих, арештованих та підозрюваних у шпигунстві після допитів відправляли до Петербурга⁴.

У російській столиці були обізнаними з загальною ситуацією й уважали за потрібне давати необхідні інструкції місцевій владі. У грудні 1806 р. до військового та цивільного керівництва надійшов таємний циркуляр за підписом імператора: «Стало зрозуміло, що французький уряд не полишає спроб впливати на населення прикордонних із Польщею губерній шляхом розповсюдження провокативних чуток, засиланням шпигунів та всіма способами зваблення людей примарними надіями. Потрібно бути готовими до того, що емісари почнуть у губерніях бурхливу діяльність, і шукатимуть підтримки серед спраглих до новин, легковірних та необачних». Влада також не виключала можливої

² Российский государственный военно-исторический архив (далі – РГВИА). – Ф.26. – Оп.152. – Д.323. – Л.715–715 об.

³ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК України). – Ф.533. – Оп.1. – Спр.1076. – Арк.6–7 зв.

⁴ Державний архів Житомирської області. – Ф.16. – Оп.4. – Спр.374. – Арк.4–4 зв., 12–19, 28–34 зв.; РГВИА. – Ф.103. – Оп.209 г, св.1. – Д.3. – Л.53; *Абаліхін Б.С.* Український народ у Вітчизняній війні 1812 р. – К., 1962. – С.8–9.

готовності частини місцевого населення взятися до зброї. У цьому ж документі наказувалося: «Усю стару зброю, що залишилася в казенних місцях [...] після переозброєння армійських частин (рушниці, шаблі, тесаки тощо), терміново позвонити до арсеналів під нагляд артилерійського начальства»⁵. На той час цим новим і дещо неочікуваним загрозам російська влада могла протиставити тільки оборонну тактику, як-от активізацію роботи міської й земської поліції із дозволом за найменшої підозри заарештовувати та допитувати будь-кого, посилення караулів у місцях дислокації військ, складів і штабів. Утім цього, як свідчитимуть подальші події, буде замало.

Від 1808 р. територія Волині опинилася під прицілом геополітичних планів імператора Наполеона й розглядалася якщо не головним, то потенційним театром воєнних дій. У листі російського посла в Парижі А.Куракіна на ім'я Олександра І від березня 1809 р. йшлося: «У доповідній записці штабу імператорові Наполеону містяться плани послаблення Росії, а саме [...] відродження Польщі, кордони якої повинні проходити по Двіні й Дніпру»⁶. За цими планами Волинь повинна була стати частиною польської держави. У березні 1810 р. французький міністр закордонних справ Ж.Шампаньї виклав Наполеонові основні напрями дипломатичної підготовки до війни з Росією, рекомендуючи обіцяти Туреччині, Австрії та Варшавському герцогству нові території. У 1811 р. Ж.Шампаньї разом із поляками підготував меморандум, в якому пропонувалося почати війну з Росією «з потужної диверсії в бік Києва». Це мало «стати вирішальним чинником у війні на користь Франції» і дати привід назвати Україну «однією з найбагатших земель у світі». Того ж року французький імператор прийняв делегацію Варшавського герцогства на чолі з військовим міністром князем Й.Понятовським, яка наполегливо просила направити на Київ польський 20-тисячний корпус. Цього контингенту мало вистачити, тому що, по-перше, російські війська зв'язані на півдні війною з Туреччиною; по-друге, українське населення вороже ставиться до уряду й з моменту вступу французької армії у краї вибухне повстання⁷. І, нарешті, рапорт польського генерала М.Сокольніцького, поданий Наполеонові напередодні його вторгнення в Росію. У документі містився не тільки ґрунтовний аналіз військово-політичної ситуації на початок 1812 р., а й пропонувався детальний план воєнної операції на Правобережжі України. Не останнє місце в ньому приділялося розвідці та диверсіям⁸. Але всі ці дипломатичні маневри й розрахунки не змогли переконати Бонапарта розпочати кампанію саме на українських теренах.

⁵ ЦДІАК України. – Ф.533. – Оп.1. – Спр.1076. – Арк.14–14 зв.

⁶ Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского министерства иностранных дел: Серия первая: 1801–1815 гг. – Т.5: Апрель 1809 г. – январь 1811 г. – Москва, 1967. – С.23–24.

⁷ *Абалихин Б.С.* Отечественная война 1812 года на Юго-Западной России: Учебное пособие по спецкурсу. – Волгоград, 1987. – С.6–7.

⁸ *Сокольніцький М.* «Исполнено по высочайшему повелению...»: Рапорт, поданный Наполеону начальником его контрразведки, польским генералом Михалом Сокольніцьким, с рекомендаціями «О способах избавления Европы от влияния России...» / Пер. с фр. В.А.Яновского; сост., предисл., примеч. О.А.Яновского. – Минск, 2003; *Захарчук О.М.* Українська тема в записках польського генерала Михала Сокольніцького // *Україна дипломатична.* – Вип.7. – К., 2006. – С.377–385.

Відомо, що, плануючи похід на Росію, Наполеон велику увагу приділяв військовій розвідці. Французька агентура працювала на території Російської імперії, особливо у західних губерніях. Уже у грудні 1811 р. Бонапарт розглядав питання про створення окремої спеціальної служби при головному штабі для шпигунства, перехоплення листів і документів. Планувалося активно залучати поляків, які добре знали російську мову, територію Волині, Поділля та заслуговували на довіру⁹. Французькі розвідники використовували різноманітні способи й методи конспірації. Чиновник російського міністерства поліції М. фон Фок доповідав своєму шефові: «Розповідають, що новим винаходом таємного листування французів з іноземними шпигунами є вшита до одягу, замість паперу, який шелестить, шовкова матерія, переважно зелена тафта. На ній пишуть розведеним у воді купоросом чи чорнильними горішками, що не змінюють кольору. Отримувач, змочивши купоросом написане, може все прочитати»¹⁰.

На зміну чотирирічному підготовчо-розвідувальному періоду до 1810 р. прийшов другий етап. Він передбачав планомірні масштабні диверсії, що мали спричинити безлад, створити атмосферу страху в усьому регіоні. Раптові великі пожежі зчинилися в Луцьку, Ковелі, Дубно та інших містах Волині. Останні два так постраждали від вогню, що генерал П.Багратіон, армія якого в той час дислокувалася у краї, наказав вивести війська з них, щоб хоч трохи полегшити становище населення. На Поділлі, за звітами губернських і повітових властей, «у червні – липні були сильні пожежі. Немирів згорів ущент, згоріла більша частина Тульчина та Брацлава, у Бердичеві вогонь знищив різних товарів на багато мільйонів рублів»¹¹.

9 липня 1811 р. в різних місцях Києва спалахнула величезна пожежа, яка швидко охопила все місто. Тільки на Подолі згоріла п'ята частина всіх будівель. Місто оповів гарячий дим, дихати було важко¹². «Згоріло близько 3800 будинків, серед яких близько тисячі міщанських хат. Якщо будинок від будинку не займався, то пожежа з'являлася самотійно. Коли на Печерську поставили посилену варту, там пожежа припинилася», – пригадували очевидці подій у своїх спогадах¹³. Серед міщан поширювалися чутки, які швидко набували небезпечного політичного змісту. Нібито російський уряд, розуміючи неможливість остаточно підкорити цей колишній польський край, вирішив його просто знищити, аби він не дістався полякам – союзникам французів. Як представник влади київський військовий губернатор М.Милорадович змушений був особисто їздити містом, заспокоюючи мешканців. Не зрозуміло чому залишилося без уваги слушне розпорядження його попередника – М.Кутузова київському цивільному губернаторові П.Панкрат'єву, якому ще у грудні 1806 р. було наказано призначити з кожних десяти житлових будинків у всіх районах

⁹ Клембовский В. Тайные разведки (военное шпионство). – Санкт-Петербург, 1892. – С.29–31.

¹⁰ Искюль С. Максим Яковлевич фон Фок (1777–1831): «Осведомительные письма» тайной полиции [Електронний ресурс]: http://elcocheingles.com/Memories/Texts/Fok/Fok_46.htm

¹¹ Левицкий О. Летопись Винницкого капуцинского кляштора. – Каменец-Подольский, 1902. – С.9.

¹² Киевская старина. – Т.XCV. – К., 1909. – Январь – февраль. – С.34.

¹³ Левицкий О. Летопись Винницкого капуцинского кляштора. – С.9.

міста спеціальних нічних вуличних сторожів, які мали наглядати за порядком у темну пору доби¹⁴.

Горіли й повітові центри. Такі, наприклад, як Володимир-Волинський. Місцевий городничий 28 вересня 1810 р. доповідав губернському правлінню: «За свідченнями міщанина єврея Пейсаха Вештеля, о 10-й год. вечора на ринку у центрі міста почалася пожежа». Уже за годину палала половина міста. Сильний вітер і відсутність достатньої кількості води в колодязях сприяли поширенню полум'я. Згоріли в тому числі й повітові адміністративні будівлі, штаб піхотного батальйону разом з усіма документами та канцелярією. Вогонь знищив гауптвахту, 12 мурованих і 125 дерев'яних будинків, 80 крамниць, костел, винокурні, цегляний завод. Збитки становили майже 150 тис. руб. сріблом. У рапорті зазначалося, що на допитах у поліції декілька мешканців засвідчили, нібито «у загальній метушні бачили групи людей зі москитами серед палаючих будівель», але схопити нікого з них не вдалося¹⁵.

Подібні випадки траплялися й далеко від кордону. Так, у липні 1810 р. лише дивом не згоріло місто Черкаси Київської губернії. У рапорті лісника Г.Дубрака до міської думи йшлося: «Заготовлена для кавалерійського полку суха трава, яку ще не зібрали, несподівано почала горіти неподалік від околиці міста, поряд із пасовиськом військових коней, а вітер саме віяв на місто». Черкаський городничий повідомляв: «За словами свідків, напередодні біля пасовиська у сутінках ходили невідомі люди, а потім почало горіти. Біля коней були солдати, які встигли їх швидко забрати»¹⁶. У різних містах краю проявлялася певна послідовність, логічність та спрямованість руйнівних дій, об'єктом яких ставала міська та військова інфраструктура. До такого розвитку подій місцеве населення виявилось абсолютно неготовим, що тільки посилювало паніку й різноманітні чутки.

Головними цілями диверсій-підпалів були продовольчі склади. Саме в Луцьку, Острозі, Житомирі, Заславлі, Старокостянтиніві було нагромаджено великі запаси продовольства й фуражу для дислокованих на західному кордоні Росії армій. Причому за бажання майже будь-який службовець повітового рівня мав можливість дізнатися про вміст складів. Зберігання, ревізію та облік здійснювали не тільки чиновники провіантського відомства, а й представники адміністрації повітів. Так, у рапорті стряпчого Житомирського повітового суду до Волинського губернського правління від 9 березня 1811 р. повідомлялося: «Інспектували Чуднівський провіантський магазин і склали належну відомість про його стан». А за декілька днів цей самий об'єкт перевіряли дубенський земський справник і чиновники Старокостянтинівського повітового суду. Усі документи за результатами таких дій залишалися на руках ревізорів та або зникали в паперових нетрях канцелярій, або й могли потрапити до рук французьких розвідників¹⁷.

¹⁴ ЦДІАК України. – Ф.533. – Оп.5. – Спр.1407. – Арк.1–6.

¹⁵ Державний архів Волинської області. – Ф.368. – Оп.1. – Спр.27. – Арк.2–2 зв., 11–12, 14–39.

¹⁶ Державний архів Черкаської області. – Ф.8. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.2, 5.

¹⁷ Державний архів Волинської області. – Ф.363. – Оп.1. – Спр.101. – Арк.51–51 зв.

Така системна «турбота» викликала занепокоєння в губернського й військового начальства. Із рапорту провіантського комісiонера 8-го класу Козловського на ім'я волинського губернатора впливало, що на деяких складах більшості повітів губернії «з травня 1811 р. розпочалися безпричинні, щомісячні маломотивовані перевірки місцевим повітовим начальством кількості зерна і круп, їх якості та умов зберігання, без відома й участі поліцмейстерів і городничих». Утім підозри не трансформувалися у запобігання розповсюдженню інформації й не перешкоджали подальшому хибному баченню ситуації тиловим начальством, що призводило до чергових помилкових дій і висновків. Навпаки, виправдовуючи причини систематичних перевірок складів, Київське провіантське депо повідомляло Волинське губернське правління, що «комісiонери на Волині постійно перебувають у військах, і не можуть іноді бути при ревізіях магазинів, тому їх підмінюють місцеві чиновники»¹⁸. Такий стан речей був майже ідеальним для «зливання інформації» французькій стороні. З іншого боку, помилковим було б стверджувати про поголовне шпигунство серед чиновників повітових установ південно-західних губерній Росії, адже серед них було чимало відставних російських військових. Але те, що французи володіли точною інформацією щодо кількості й місць розташування провіантських запасів завдяки профранцузьким представникам місцевих дворянства та міщанства – безперечно.

Важливою метою для французьких розвідників були російські оперативні карти та плани укріплень на потенційних теренах воєнних дій. Наполеон не водив свої армії наосліп, не знаючи місцевості, тому доповненнями й уточненнями наявних мап займалися офіцери генерального штабу¹⁹. Можна припустити, що пожежі слугували своєрідним інструментом здобуття цих карт зі штабів полків і дивізій під час загальної паніки й метушні. Шансів на їх отримання було достатньо, а в разі зникнення все можна було списати на вогонь. Тим більше, що такі об'єкти зазвичай розташовувалися саме в тих містах і містечках, де й відбувалися масштабні підпали та пожежі.

Крім суто військових завдань шпигунам і диверсантам за допомогою вогню вдавалося паралізувати роботу цивільних повітових установ. Так, сильна пожежа наприкінці березня 1812 р. в місті Гайсині Подільської губернії знищила «всі справи в нижньому земському й повітовому судах та в городовому магістраті». Подільське губернське правління змушене було повідомити канцелярії і правління сусідніх губерній про тимчасове припинення роботи цих установ. Водночас із нуля налагоджувалося діловодне листування між закладами, що потребувало немало часу²⁰.

Із моменту вторгнення наполеонівських військ у Росію панічні настрої ширилися й серед губернської влади. За свідченням офіцера Смоленського драгунського полку Дунайської армії В.Круп'янського: «У липні 1812 р. ми підійшли до Дністра в районі Хотина й почали переправу. Я планував побачитися зі своїм дядьком, який служив у Кам'янці-Подільському віце-губернатором (ідеться про

¹⁸ Державний архів Волинської області. – Ф.363. – Оп.1. – Спр.101. – Арк.148, 250.

¹⁹ Горбовский А. Без единого выстрела: Из истории российской военной разведки. – Москва, 1983. – С.116–118.

²⁰ Державний архів Волинської області. – Ф.363. – Оп.1. – Спр.109. – Арк.111.

О.Єсипова, який із травня 1812 по червень 1813 рр. обіймав цю посаду – А.С.), але місто було порожнім: усі, на чолі з начальством, звідти дременули, панічно боячись французів»²¹. Усе це негайно відбивалося на якості й регулярності постачання продовольчих припасів та фуражу армійським підрозділам, дислокованим у губернії, збиранні податків та виконанні повинностей населенням.

«Перед початком війни, – зазначав у службовій записці про стан ввіреної території на 1812 р. подільський губернатор К.Сен-Прі, – з'явилася юрба підпалювачів, які довго знищували вогнем села, містечка та навіть міста»²². Відчутно постраждав і губерньський центр – Кам'янець-Подільський. Бездіяльність цивільної та військової влади вірогідно зумовлювалася певною безпорадністю, розгубленістю. Відомо, що у прикордонних містах і фортецях (Хотин, Кам'янець-Подільський) південних повітів губернії квартирували запасні батальйони 8-ї, 9-ї, 15-ї піхотних дивізій зі складу Дунайської армії, які несли караульну службу. Прохання М.Кутузова посилити цими підрозділами роти губерньського гарнізонного батальйону й повітові інвалідні команди для охорони важливих об'єктів начальство відхилило з причини інтенсивного вишколу новобранців²³.

Енергійними та масштабними діями диверсанта-підпалювачам удалось домогтися своєї мети – суттєво дестабілізувати соціально-економічне становище, показати потенційну перевагу над росіянами у психологічному плані з прицілом на майбутнє збройне протистояння. Місцеві мешканці пригадували: «Тоді на Поділлі говорили, що знову буде Польща, а також боялися вторгнення турків, оскільки по річці Звану (р. Жван, у сучасній Вінницькій обл. – А.С.) почали з'являтися з-за Дністра ватаги татар, які не брали людей в полон, але вночі грабували в Ушицькому повіті села й хутори»²⁴.

Звичайно, усі підозри падали на місцеве польське дворянство. Серед російського офіцерства того часу панували переконання, близькі до того, що написав у своєму щоденнику командир 2-ї бригади 4-ї піхотної дивізії О.Михайловський-Данилевський: «Не давати зброї переможеним народам, здатним до відновлення, і нам не варто поляків і литовців навчати військової справи чи дозволяти брати участь у війнах, які веде Росія»²⁵. Майбутній шеф таємної поліції та жандармів О.Бенкендорф зазначав у своїх «Записках»: «Поляки навіть на очах імператора (Олександра I – А.С.) не приховували своїх надій і бажання нашої загибелі. Ангельська доброта імператора та незворушний спокій були єдиною відповіддю на зарозумілість цієї нації, яка постійно мотивувалася мріями й постійно зловживала нашим милосердям»²⁶.

Дворяни-поляки, відчуваючи близьку реальність відродження власної держави за допомогою французів, докладали всіх зусиль для реалізації антиросійських планів, розраховуючи на допомогу й покровительство французького

²¹ Крулянский В. Воспоминания помещика Верхнеднепровского уезда Екатеринославской губернии. – Екатеринослав, 1912. – С.38–39.

²² Юбилейные годы: 1611–1613, 1711–1715 и 1806–1814. – К., 1911. – С.96.

²³ РГВИА. – Ф.ВУА. – Отечественная война 1812 г. – Д.457. – Л.296–297.

²⁴ Шипович И. Борьба России с Наполеоном и отношение к ней Подольского духовенства. – Каменец-Подольский, 1912. – С.6.

²⁵ Гоков О. Мемуары российских офицеров – участников русско-турецкой войны 1828–1829 гг., как исторический источник: структура и содержание. – Х., 2011. – С.28.

²⁶ Бенкендорф А. Записки. – Москва, 2001. – С.19.

імператора. «Подільська шляхта, надсилаючи до російського війська загони рекрутів, пожертви грішми та натурою, вірила обіцянкам Наполеона про відновлення Польщі й усією душею була на його боці. Багато молодих шляхтичів і ветеранів колишніх польських військ пішли до наполеонівської армії», – пригадував мешканець Подільської губернії²⁷. Повітові справники та нижні земські суди доповідали губернському керівництву про настрої в повітах: «Ті, хто залишився у своїх маєтках, таємно збирали гроші й відсилали їх до Варшави на потреби польських військ та займалися шпигунством на користь французів»²⁸.

Намагаючись вплинути на ситуацію російські власті вдалися до репресивних заходів. Губернії було поділено на спеціальні райони, до яких послали вповноважених чиновників із правом оголошувати височайші укази, «віддавати до військового суду непокірних і неслухняних, із правом присуду смертної кари», а губернаторам наказали підносити «народний дух любові до Вітчизни», інформувати населення про заходи уряду й контролювати їх виконання²⁹. Згодом священики писали у своїх мемуарах: «Коли француз пішов на Москву, у нас стало спокійніше. Якщо хтось говорив щось хороше про французів чи про Польщу, його заарештовували та відсилали до губернії (тобто в Кам'янець-Подільський – А.С.)»³⁰.

Як свідчать джерела, Наполеон Бонапарт не збирався вести велику війну проти Росії на теренах Волині чи Київщини. Про його стратегічні плани говорять документи, з яких випливає, що попри енергійні й ефективні дії польської агентури та диверсантів у Правобережній Україні, французів більше цікавили західні й внутрішні губернії Російської імперії як потенційний стратегічний театр воєнних дій. У грудні 1812 р. поліції трьох південно-західних губерній було розіслано таємний циркуляр, в якому повідомлялося про те, що «на Дону заарештовано польського шпигуна графа Платера, який видавав себе за російського офіцера прапорщика Йосипа Іванова, а насправді був полковником польської армії. Він засвідчив, що приїхав до Росії ще торік разом зі співниками за наказом начальства». Ця розвідувальна група від волинського Радивилова успішно дісталася Москви, звідти попрямувала до Архангельська, потім до Вологди та інших внутрішніх губерній, фіксуючи розташування міст, річок, мостів, укріплень, з'ясовуючи, чи мають селяни зброю, чи достатньо запасів хліба, провіанту тощо. Напередодні вторгнення французьких військ Платер відправив одного зі своїх людей із зібраною інформацією до генерала Я.Домбровського, а сам під виглядом офіцера подався на Дон, де й був заарештований»³¹.

Третій етап відзначався спадом активності французької агентури на теренах Правобережної України через невдалий для Парижу перебіг війни та розчарування місцевих поляків у політиці Наполеона щодо відновлення польської державності. Характерною ознакою спочатку стали спроби збереження розвідувальної мережі та консервація матеріальних і фінансових ресурсів для подальшої боротьби. Упродовж 1812 р., незважаючи на арешти та загальний відступ «Великої армії», діяльність польсько-французької агентури не припинялася.

²⁷ Шипович И. Борьба России с Наполеоном... – С.5.

²⁸ Юбилейные годы... – С.91.

²⁹ Довнар-Запольский М. Обзор новейшей русской истории. – Т.1. – К., 1912. – С.103.

³⁰ Шипович И. Борьба России с Наполеоном... – С.6.

³¹ Державний архів Вінницької області. – Ф.Д-455. – Оп.1. – Спр.17. – Арк.4–4 зв.

Із Петербурга та Києва поліції Південно-Західного краю надходили накази й надалі не втрачати пильність, ретельно перевіряючи документи в іноземців та всіх, хто викликав підозру. Нагнітання атмосфери сприяли таємні повідомлення й розпорядження щодо планів шпигунів. У березні 1813 р. головнокомандувач Діючої армії повідомляв місцевим поліцейським установам: «Є відомості про наміри французького уряду таємно закупити в Росії й відправити за кордон коней і мідь у зливках та шматками. Наказую пильно стежити за тим, хто й навіщо купує коней і мідь у повітах. Заборонити без дозволу військового губернатора вивозити подібне за кордон»³². Утім, не зовсім зрозуміло, яким чином агенти мали проводити табуни коней і вози з міддю через кордон, але все це, імовірно, було цілком можливим за допомоги великих сум фальшивих грошей, які поширювалися на території краю для підкупу посадових осіб. Місцевій поліції іноді вдавалося виявляти місця скупчення таких «капіталів». За результатами розслідування ямпільського городничого від жовтня 1814 р. у справі про надходження до відділення Державного асигнаційного банку фальшивих п'ятдесятирубльових асигнацій на суму 1 462 770 руб. було з'ясовано, що повітовий поміщик Вігурський отримав їх у місті Тульчині від довіреної особи графині Потоцької Рафаловича у рахунок її боргу. Тульчинська поліція не мала сумнівів, що та одержала гроші від французьких емісарів на специфічні потреби, але вирішила залагодити власні фінансові проблеми³³.

Намагання поляків стати справжніми союзниками французів у боротьбі проти Росії вилилися у цілий комплекс заходів, спрямованих на повернення колишніх східних територій польської держави до її складу. Об'єднавши дипломатичні зусилля, спрямовані на переконання Наполеона Бонапарта у пріоритетності українського напрямку в майбутній війні, та активну розвідувально-диверсійну діяльність у південно-західних губерніях Російської імперії, поляки сподівалися на синхронізацію власних планів відновлення державності зі стратегічними цілями й завданнями Франції. Однак їм усе ж не вдалося переконати Париж. У результаті Наполеон обрав той план війни і той напрямок наступу, який для нього був більш звичним, природнішим і зрозумілішим. Втрата надії на допомогу французів та поразка «Великої армії» в Росії призвели до остаточного згасання шпигунської й диверсійної діяльності впродовж 1814–1815 рр. Загибель у лавах французької армії сотень польських дворян, арешти агентів на місцях, припинення фінансування з-за кордону стали причинами занепаду розвідувальної мережі на Правобережжі України.

³² Там само. – Арк.1–1 зв.

³³ Там само. – Арк.5–5 зв.

The article considers the effectiveness of reconnaissance and subversive activity under the guidance of the French General Staff aimed at undermining the combat readiness of the Russian troops by destruction of rear services and logistics infrastructure in the Right-Bank Ukraine in 1806–1814.

Keywords: reconnaissance, diversions, troops, command, administration.

